

**СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ****Михайло ЮРІЙ,**Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича,
Чернівці (Україна); mjuriy614@ukr.net**ESSENCE AND FEATURES
MEDIEVAL IDENTITY****Mykhailo YURIY,**Chernivtsi National University Yuri Fedkovych, Chernivtsi (Ukraine)
ORCID ID:0000-0003-0965-6236

Mikhail Yuri. Essence and features of medieval identity. The aim of the study The first is an analysis of medieval identity based on an interdisciplinary approach. Secondly, highlighting the peculiarities of the formation of ancient identity. **Research methods:** empirical (observation, description) and theoretical (analysis, synthesis, abstraction, generalization, induction, deduction, explanation, classification). **The scientific method** includes methods of research systematization, adjustment of new and previously acquired knowledge. This can be seen in the analysis and systematization of the stages of formation of Slavic identity. The conclusions are made using the rules and principles of reasoning based on empirical data on the influence of Christianity on the formation of identity in the Slavs. **Scientific novelty.** The process of identity formation in the ancient Slavs was studied for the first time. Active mechanisms of differentiation and integration, definition and self-determination of people, groups and groups are the processes of identification in their broadest sense. The hierarchy of the latter is significantly complicated in historical development along with the growing diversity of structural and substantive and functional phenomena of the social world. This is clearly traced in the process of identifying the Slavs who were part of Kievan Rus, which can be divided into several periods. The first period – VII – VIII centuries. The centers of consolidation of tribes and their self-awareness at this time were cities, especially Kyiv. There were alliances of tribes, among which the Polyany union stood out. At the head of these first pre-state formations were tribal chiefs-princes. The ruling elite began to form. The second period covers three quarters of the ninth century. At this stage, the foundations of statehood were formed. It was Kyiv that initiated the political unification of the lands into a state. A social hierarchy began to form. At the top of the pyramid – the prince and his wife, then – ordinary corporations of the tribal nobility, and at the bottom – the peasant and urban communities. Identification processes are intensifying at all levels of this hierarchy. The third period is associated with the emergence of a single ancient state – Kievan Rus. In 882 the Varangian king Oleg captured Kyiv. The Kyiv state spread rapidly and was powerful. The population of Ancient Russia was strongly influenced by multi-vector and ethnic factors, where the identification process took place. With the adoption of Christianity, the attitude of chroniclers to Russia changed dramatically. Both they and the readers of their works could not help but realize that from that moment it fell into a new context of ethnic and political relations. After baptism, the main opposition to the Christian movement became “bad” peoples, that is, the main principle of identification “We – They” began to operate. **Conclusions.** It is proved that only with the adoption of Christianity we can talk about full-fledged identification processes in Kievan Rus: the Old Slavonic language, both ecclesiastical and literary, came into use, as the language of public administration and legislation; unified traditions, customs, legal norms have taken root; there was a single material culture, there was, albeit not fully, a single ethnic identity; consolidated the elite of the feudal lords of ancient Russia, which traced its lineage from the Rurik dynasty and did not divide itself ethnically.

Key words: Medieval identity, anthropology, mentality, ethnicity, Christianity.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Провідні тенденції сучасної гуманітаристики неухильно актуалізують необхідність вивчення не тільки держав, суспільств чи класів, але і окремих особистостей. Дані інтелектуальні імперативи спонукають як вітчизняних, так і західних учених шукати відповіді на питання, які стосуються безпосередньо особистості. Наприклад: що саме наділяє людей їх ідентичністю, яким чином соціальні функції формують ідентичність і формуються нею тощо. Саме на ці питання є спроба дати відповідь на процес ідентифікації стародавніх слов'ян, починаючи з VII ст. і закінчуючи прийняттям християнства.

Мета наукової розвідки. Перше – це аналіз середньовічної ідентичності на підставі міждисциплінарного підходу. По-друге, висвітлення особливостей становлення давньоруської ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики сутності та особливостей середньовічної ідентичності займалися: М. Блок, Ф. Бродель, Ж.Ле Гофф, Л. Февр, Е. Гуссерль,

Г. Теджфел. Серед вітчизняних дослідників – це М. Грушевський, П. Толочко, М. Котляр, О. Моця, В. Ричка, І. Брайчевський. Л. Залізник, Я. Ісаєвич.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю вивчення сутності та особливостей середньовічної ідентичності.

Новизна в дослідженні феномену середньовічної ідентичності та її статусу в науковому пізнанні.

У науковому доробку використані загальнонаукові методи: аналітичний і синтетичний, індуктивний і дедуктивний та порівняльний підхід.

Виклад основного матеріалу. Застосування в історичних дослідженнях понятійного апарату і методології інших галузей гуманітарного наукового знання порівняно нещодавно стало частиною практики істориків. Міждисциплінарний підхід дозволив не тільки передивитися уявлення про ті чи інші історичні проблеми, що склалися, але й сформулювати нові, які поки що не порушувалися.

З особливою увагою поставилися до міждисциплінарного підходу медієвісти, які одні з перших зробили спробу інтеграції теоретичних

концептів в аналіз історичних феноменів, зокрема, феноменів європейського Середньовіччя. Завдяки таким історикам, як Л. Февр, М. Блок, Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф та інших, у словник медієвістики стійко ввійшли поняття “психіка”, “ментальність”, “ідентичність”, “образ”, і найважливіше – “людина”. Антропологічна перспектива з її ідеалістичним і гуманістичним напрямком стала провідною парадигмою у сучасних історичних дослідженнях.

Незважаючи на напрямки історичної антропології, психоісторії, історії ментальностей, що бурхливо розвиваються, ми сьогодні знаходимося ще тільки на початку тієї складної дороги, яку вибрали, поставивши завдання розгадати таємницю людини в історії. У цьому відношенні одним з найскладніших питань, яке в своїх працях багато істориків тільки позначили, є питання про ідентичність. Саме аналіз ідентичності як само розуміння людини у світі дозволяє подолати ту межу, що відділяє історика й об'єкт його дослідження.

Поняття ідентичності тісно пов'язане з поняттям ментальності, під яким трактується глибинний рівень колективної і індивідуальної свідомості, що включає і несвідоме, відносно стійка сукупність установок і схильностей індивіда або соціальної групи сприймати світ певним чином.

Сприйняття світу, на чому наполягав ще Е. Гуссерль, розвиваючи своє феноменологічне вчення, поставлено в пряму залежність від того, яке місце для себе відводить в ньому людина¹. Отже, ідентичність є фундаментом ментальності, гарантом її стабільності і умовою майбутніх змін. Саме тому аналіз проблеми ідентичності є важливим кроком до розуміння ментальності.

Водночас, звертаючись до проблеми ідентичності, а також і ментальності, історик стикається з серйозними труднощами. Річ у тому, що історію, перш за все як соціальну науку, цікавить людина у суспільному вимірі. Своєю чергою, ідентичність – це складна психічна структура, що існує як інтеграція особистісного і соціального. У сучасній психології прийнято відповідний розподіл на індивідуальну і колективну ідентичність. Якщо перша – це розуміння себе як окремої, унікальної особистості, то друга – усвідомлення себе як частини якого-небудь соціального організму. Серед психологів немає єдиної думки щодо того, яким чином ці два втілення ідентичності корелюють між собою. Так, З. Фрейд, будучи одним з піонерів дослідження ідентичності, відстоював ідею, згідно з якою ідентичність як соціальне самовизначення неможлива². Своєю чергою, його учень А. Адлер, навпаки, розглядав ідентичність як переважно соціальний феномен³.

Найбільш послідовною вважається позиція британського психолога Г. Тенджфела, який розробив концепцію соціальної ідентичності. Терміном “соціальна ідентичність” Г. Тенджфел позначав синтез особистісної і групової ідентичності, що вбачалися ним як взаємодоповнюючі і взаємозалежні Я-концепції⁴. Саме цій єдності, цілісності ідентифікаційних установок ніколи не

приділялося належної уваги з боку істориків.

Інша складність дослідження ідентичностей в історії тісно пов'язана з вищезгаданою проблемою, лежить у площині розуміння взаємозв'язку ідентичності і культурного середовища.

Ідентичність, будучи досить широким поняттям, як предмет історичного дослідження завжди має уточнюватися. Тут вибір історика залежить як від його наукових інтересів, так і актуальності у зв'язку з сучасною йому ситуацією. Так, наприклад, свого часу Ж. Ле Гофф звернувся до аналізу ідентичності середньовічних інтелектуалів, а Ф. Ар'єса цікавила ідентичність дитини в кінці XVI – XVII століть⁵. На сьогодні вкрай важливою є глобальна тема – тема української ідентичності і її зв'язок з європейською ідентичністю як частина цілого. Дослідження ідентичностей в історії, як і будь-яке інше історичне дослідження, має починатися з витоків – з генези. Шукати відповідь на це питання необхідно, звертаючись до аналізу періоду Середньовіччя.

Не секрет, що питання самоідентифікації й ідентифікації, навіть коли вони і не мали цих назв, вирішувались у глибокій давнині слов'ян. Також і за принципом “повстав рід на рід”. Скільки було таких повстань? Ніхто не перерахував втрат життів, досягнень культури, творів мистецтва, перерваних генетичних ліній. Народження геноциду як практики міжродових відносин відбувалося за формулою “немає роду – немає проблеми”. Чи не звідси практика поголовного винищення всіх, хто чинив опір, чоловіків-воїнів, дітей (наприклад, військом Чингісхана та інших завойовників)?

Щоправда, за необхідності в дружини і наложниці брали полонянок. Звідки, між іншим, виникла делікатна проблема “чистої крові”, яка вже порушувалася в ту далеку давнину? Передбачалося, що діти, які з'явилися, сприймуть культурну матрицю і мову завойовників (якщо вони визнавалися не рабами, а членами роду). Але наявність іншомовних матерів і їх згадок про “родоцид” не давало ніяких гарантій. В хід йшла наступна селекція на вірність звичаям і традиціям родової структури, що утверджувала своє домінування. Своєю чергою, існував особливий механізм, що запобігав втіленню інших елементів у соціокультурну реальність життя стародавніх спільнот через жіночу основу жіночого роду (численні практики соціально виправданого вбивства і самовбивства жінок, які піддавалися насильству або добровільно вступили в несанкціонований зв'язок з “чужими”. Зазначимо, що дані практики ніколи не поширювалися на чоловіків).

Проблематика родової і племінної ідентифікації і самоідентифікації не залишила великого кола писемних джерел. Більшість процесів цього типу, жорстоких і мученицьких. Відбулися у дописемний період існування наших далеких предків. Однак сліди цих подій можна віднайти в найдавніших пам'ятках слов'янської писемної культури, що говорить про їх виняткову значущість для племінної свідомості.

Малі етноси і народи вижили і дійшли до наших днів

¹ Husserl E. “Kryza yevropeyskykh nauk i transtsendentalna fenomenolohiia. Vstup do fenomenolohichnoi filosofii” [The crisis of European sciences and transcendental phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy], *Filosofska dumka* [Philosophical thought], 2002, N. 3, P. 134–149 [in Ukrainian].

² Freid Z. *Psykhohohyia besoznatelnoho* [Psychology of the unconscious], M.: Prosveshchenye, 1989, 447 p. [in Russian].

³ Adler A. *O nervychemo kharaktere* [About the nervous character], SPb.-M.: Unyversytetskaia knyha, AST, 1997, 385 p. [in Russian].

⁴ Tedzhfel H. *Sotsyalnaia ydentychnost y mezhhruppovye otnosheniya* [Social identity and intergroup relations], Moskva: Nauka, 1982, 437 p. [in Russian].

⁵ Yvaniukovykh T. *Ydentychnost v ystorycheskykh yssledovaniakh: teoriya y praktyka* [Identity in Historical Research: Theory and Practice], URL: elib.sfu-kras.ru/handle [in Russian].

завдяки суворому регулюванню кровно родинних зв'язків і переваг, внаслідок багатовікового (а то і тисячолітнього) відтворення системи каст, тейпів, кланів, включаючи сюди як обов'язкову компоненту і генетичну складову. Не такими були наші пращури-слов'яни. Великі етноси і народи не могли дозволити собі організувати настільки жорстку систему обліку і вибудовування структурно-ієрархічних відносин на підставі генетичних даних. Вони керувалися нормами відповідності мовної спільноти, подібністю релігійних обрядів і традицій. Спільність релігії була для них важливою підставою встановлення дружніх контактів. Зрозуміло, дружніх доти, доки не залучалися економічні і геополітичні інтереси, інтереси владного престижу, домінування впливових груп.

Нагадаємо, що базу будь-якої держави могла забезпечити пасивна, як мінімум, позиція великих етносів. Адже держава була стійкою доти, доки вони дозволяли забирати з себе данину і податки, а їх найбільш соціально активні представники були готові брати участь у битвах, оволодівши попередньо тим рівнем знань законів війни і зброї, без яких була неможлива не тільки перемога, але й активний спротив. Ця особливість прослідковується на взаємодії варязького і слов'янського компонентів історії до київської і ранньокіївської Русі.

Висловлені роздуми дають підставу відвести як міфологему будь-яке вчення про вихідну частоту слов'янської крові як першопочаткового уявлення ідентифікації і самоідентифікації слов'ян. Перш за все тому, що до ХХ ст.. на території теперішньої України спостерігався певний відсоток угро-фінських племен. Важко уявити, що східні слов'яни вберегли себе від кровозмішування з цими народами. Не варто забувати і про хвилі азійських кочівників, які також зробили свій генетичний внесок у формування давньоруської ідентичності.

І як наслідок, східнослов'янські племена почали об'єднуватися в етнічну спільноту не тільки через своє спільне походження і побут, але й унаслідок єдності території, державно-політичного життя, релігії (християнства), духовної культури, права (Руська правда), спільності мови, а також завдань і інтересів у боротьбі з зовнішніми ворогами.

Сутність проблеми етнічного складу Давньоруської держави може бути сформульовано у питанні: чи існувала в Давньоруській державі стійка єдина давньоруська етнічна спільнота, чи окремі праєтноси росіян, українців, білорусів?

В середині ХІХ ст. М. Погодін створив шовіністичну концепцію, згідно з якою у Києві до ХІІІ ст.. жили росіяни, котрі після монгольської навали емігрували на Верхню Волгу, а на їх місце з Галичини і Волині прийшли українці⁶.

Критикуючи погляди російських істориків ХІХ ст., М. Грушевський створив свою концепцію етнічного складу Давньоруської держави. У своїх працях він утверджував ідею неперервності і нерозривності українського історичного процесу починаючи з ІV ст. н.е. На його думку, український народ на своїх історичних землях існував спочатку під назвою "анти", потім "поляни", а потім "руси". Київська держава була творінням одного народу – україно-руського. Володимиро-Московська держава не є спадкоємцем Київської держави⁷. З моменту проголошення незалежності України серед українських істориків виявилась проблема формування східнослов'янських народів і етнічної структури Київської Русі. Тезу про існування єдиної давньоруської народності як колиски трьох сучасних східнослов'янських народів (українців, росіян і білорусів) відстоюють П. Толочко, М. Котляр, О. Моця, В. Ричка⁸. Низка дослідників: І. Брайчевський, Л. Залізняк, Я. Ісаєвич, розвиваючи ідеї М. Грушевського, обґрунтовують варіант окремішності українського народу, вважаючи саме його домінуючим етносом Київської Русі⁹. Думку останніх підтримують і автори даної монографії. Ще один український дослідник О. Толочко, поставивши під сумнів ідею "давньоруської народності", звернувся до поняття Бенедикта Андерсона "уявлена спільнота". Роздумуючи теоретично, він справедливо підкреслив етнографічну і діалектичну різноманітність і регіоналізм домонгольської Русі; на його думку, в цих умовах уявлення про єдиний народ Русі мало бути чужим більшості населення і могло лише уявлятися окремими індивідами¹⁰. Разом з тим практичне застосування цього підходу на матеріалі даних Повісті минулих літ про східнослов'янські племена викликає питання.

О. Толочко, усвідомлюючи суперечливість цих даних Повісті минулих літ, запропонував сприймати їх просто як пізніші конструкції, що не відображають реальність¹¹. У такому трактуванні проглядає конструктивістський підхід сучасної науки, але застосований однобоко і непослідовно. Цей підхід передбачає не тільки констатацію, що певний текст був сконструйований, але й викриття тих літературних, ідеологічних та інших прагнень, якими керувався відповідний автор-конструктор, і "механіки" його праці. Крім того, спеціальні дослідження показали, що які б фантастичні конструкції не вибудовувалися, їх автори не могли працювати на порожньому місці, оперували в певному історико-культурному контексті, зверталися до читачів, що мали певні знання, і певні очікування, і, відповідно, спиралися на реальність або відштовхувалися від неї. Порівняння одних джерел з іншими, де свідомі маніпуляції з реальними були мінімальні або відбувалися з інших мотивів і здійснювалися іншими методами, дає можливість виявити об'єктивну інформацію

⁶ Pinchuk Yu. "Pohodin Mykhailo Petrovych", *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.* [Encyclopedia of the History of Ukraine: 10 v.], redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, Kyjiv: Naukova dumka, 2011, V. 8, P. 290 [in Ukrainian].

⁷ Rymarenko Yu. "Hrushevskiy Mykhailo Serhiiovych", *Mala entsyklopediia etnozhovnavstva* [Small Encyclopedia of Ethnic Power Studies], Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korytskoho NAN Ukrainy. Uporiadnyk Yu. I. Rymarenko (ta in.), Kyjiv: Heneza, Dovira, 1996, P. 837–838 [in Ukrainian].

⁸ Tolochko P. *Kyivska Rus, K.: Abrys*, 1996, 360 p.; Kotliar M. *Istoriia Ukrainy v osobakh. Davnoruska derzhava* [History of Ukraine in persons. Ancient Russian state], Kyjiv: Ukraina, 1996, 240 p.; Motsia O., Rychka V. *Kyivska Rus: vid yazychnytstva do khrystianstva* [Kiev Rus: from paganism to Christianity], Kyjiv: Hlobus, 1996, 222 p. [in Ukrainian].

⁹ Braichevskiy M. *Vstup do istorychnoi nauky* [Introduction to historical science], K.: KM Acaciernia, 1995, 220 p.; Zalizniak L. *Narysy starodavnoi istorii Ukrainy* [Essays on the ancient history of Ukraine], Kyjiv: Tempora, 1994, 256 p.; Zalizniak L. "Davnoruska narodnist – imperskyi mif chy istorychna realnist" [Ancient Russian people – an imperial myth or historical reality], *Pamiat stolit* [Memory of centuries], 1996, N. 2; Isaievych Ya. *Ukraina davnia i nova: narod, relihiia, kultura* [Ukraine is old and new: people, religion, culture], Lviv: OO Vasyliian "Misioner", 1996, 336 p. [in Ukrainian].

¹⁰ Tolochko A. *Voobrazhennaia narodnost* [Imaginary people], Kyjiv: Ruthenica, 2002, P. 115–117 [in Russian].

¹¹ Tolochko A. *Ocherky nachalnoi Rusy* [Essays on early Russia], Kyjiv, SPb.: Laurus, 2015, P. 68 [in Russian].

про минуле. Таких досліджень О. Толочко не наводить.

С. Плохий, спеціаліст з історії України Нового часу, спробував пояснити ці “різноманітності” і “регіоналізм” домонгольської Русі за допомогою поняття “ідентичність”¹². Так, помічаючи ту саму суперечливість у Повісті минулих літ, С. Плохий пише про змішані ідентичності, або “гібридну ідентичність” Русі у XI ст., трактуючи її першочергово як політичну. У XII ст., на його думку, ця ідентичність ще більше політизувалася і дробилася відповідно до політико-територіального поділу, і він пише про множинність ідентичностей: одна залишилась для Руської подніпровської землі (Руської землі у вузькому розумінні слова), а інші виникли локальні. Щодо загальної ідентичності Русі, то С. Плохий визнає її наявність, але як “елітарний проєкт”.

Процес ідентифікації слов’ян, що входили до складу Київської Русі, був складним і неоднозначним. Його можна поділити на кілька періодів.

Перший період – VII – VIII ст. Центрами консолідації племен і їхнього самоусвідомлення у цей час були міста, передусім Київ. Виникали союзи племен, серед яких виділявся полянський союз. На чолі цих перших додержавних утворень стояли племінні вожді-князі. Почала формуватися правляча еліта.

Другий період охоплює три чверті IX ст.. На цьому етапі формувалися основи державності. Саме Київ започаткував політичне об’єднання земель у державу. Влада в Києві успадковувалася (встановилася династія нащадків засновників міста – Києвичів). З появою цих додержавних утворень влада стала постійною, а функція управління виділилася у самостійну сферу діяльності, почала утворюватися суспільна ієрархія. На вершині піраміди – князь і його дружина, відтак – родові корпорації племінної знаті, а внизу – селянські і міські общини. Посилюються ідентифікаційні процеси на всіх рівнях цієї ієрархії.

Третій період пов’язаний з появою єдиної давньоруської держави – Київської Русі. У 882 р. варязький конунг Олег захопив Київ. Київська держава швидко розширювалася і була могутньою. В часи розквіту (до середини XI ст.) вона простягалася від берегів Фінської затоки і Ладоги до берегів Чорного моря. На заході межувала з Угорщиною, Польщею і Литвою, які поступово втягувалися в західноєвропейський етнос. На сході її сусідами були: Волзька Болгарія (часто Болгарія), яка прийняла іслам, іудейський Хазарський каганат у межиріччя Волги і Дону. На північному сході – угро-фінські племена. Приазовські і прикарпатські степи – це світ кочівників. Господарями степових просторів були печеніги, що сповідували іслам, а згодом сюди прийшли язичники – половці. На півдні – православна Візантія. Таким чином, від початку геополітичний простір, який у майбутньому стане полем історичної діяльності українського народу, що сформується на терені Київської

держави, знаходився на перехресті різних світів: кочового й осілого, християнського і мусульманського, язичницького та іудейського. Населення Стародавньої Русі перебувало під могутнім впливом різновекторних і етнічних чинників, де відбувався ідентифікаційний процес¹³. Зазначаючи про етнічну ідентифікацію, варто зауважити, що основними її ознаками можна вважати етнічну самосвідомість та етнонім (самоназву етнічної спільноти). Власне, ці два індикатори взаємопов’язані: самоназва спільноти віддзеркалює усвідомлення причетності людей до неї; а самосвідомість, як правило, виявляється через етнонім. Цей процес тривав протягом всього існування Київської держави, що об’єднувала різні, хоча і споріднені етноси. Хоча усвідомлення себе державотворцями серед полян, древліян і сіверян було досить чітким, але слово “Русь” передусім стосувалося територій, де проживали поляни, хоча з часом це слово вживається як політонім і охоплює весь простір, підпорядкований князям.

У Київській державі це знали і розуміли. Так, Юрій Долгорукий виступив з військом з Ростово-Суздальської землі в “Русь”, тобто до Києва¹⁴. Після вбивства Андрія Боголюбського володимирські бояри казали: “Князь наш убиен, а детей у него нету, синок его в Новгороде, а братья его в Руси”¹⁵.

У давньоруських джерелах проглядається прагнення не розширювати ідентичність Русі, а утвердити її протиставлення з іншими ідентичностями, що діяли на тому самому територіально-політичному просторі – локальними чи етнічними. Особливо це стосується варягів та ільменських словенів, з якими Русь знаходиться у тісному зв’язку, але стосовно яких вона має в першу чергу самостердитися. Ця окремішність Русі від інших спільнот і народностей наводиться з розповіді про успішний похід Олега на Царгород. Згідно з О. Шахматовою, ця розповідь належить до “Найдавнішого Київського зібрання, де греки виставлені в досить непривабливому світлі: вони “убоюшася” Олега, намагалися його отруїти, але в кінці визнали себе переможеними, почали платити “дань”, “юже дають и доселе князем руским”¹⁶.

У відомостях про діяльність (основним чином воєнну) князя Святослава Русь виділяється як особлива країна (територія) порівняно з греками, чехами, угорцями, болгарамі¹⁷.

У розповіді боротьби Святослава з Візантією Русь як народ протистоїть грекам, які виставлені, відповідно, в негативному образі¹⁸. У згадці про подвиги Володимира, сина Святослава, повідомляється, що керована ним Русь воювала і підкорила “ляхів”, “в’ятичів” і “радимиців”. В описі про радимиців відчувається, що літописець, дивлячись зі сторони Русі, вбачає в них спільноту чужу. Він іронізує, вказуючи на те, як “русь корят радимиче” – тобто насміхаються над ними. Він вважає за необхідне також сповістити, що радимичі походять “от рода ляхов”, а

¹² Plokhy S. The Origins of the Slavic Nations: Premodern identities in Russia, Ukraine, and Belarus. Cambridge, NY etc., 2006, P. 10–48 [in English].

¹³ Yuri M. Ethnogenesis ta mentalitet ukrainskoho narodu [Ethnogenesis and mentality of the Ukrainian people], Kyjiv: Takson, 1997, P. 41–42 [in Ukrainian].

¹⁴ Polnoe sobranie russkykh letopysei. Vol.2. Ypatevskaia letopys [Complete collection of Russian chronicles. Vol. 2. Ipatiev Chronicle], Moskva: Nauka, 1998, Stolb. 405, 409, 417 [in Russian].

¹⁵ Polnoe sobranie russkykh letopysei. Vol. 1. Ypatevskaia letopys [Complete collection of Russian chronicles. Vol. 1. Ipatiev Chronicle], Moskva: Nauka, 1962, Stolb. 328 [in Russian].

¹⁶ Shakhmatov A. Razyskaniya o drevneishykh russkykh letopysnykh svodakh [Research on the most ancient Russian chronicle vaults], SPb.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2002, P. 362–363 [in Russian].

¹⁷ Novhorodskaia pervaja letopys starshoho y mladshoho yzvoda [Novgorod first chronicle of the senior and junior edition], Moskva: Yzdatelstvo AN SSSR, 1950, P. 120, 123 [in Russian].

¹⁸ Ibidem, P. 121.

закінчує розповідь, що вони “платят дань руси – повоз везут – и до сего дни”. Підкреслюється, іноплеменне походження радимичів, які стосовно Русі можуть виступати тільки данинниками (такими самими, як греки або болгари)¹⁹.

Отже, в літописних джерелах Русь – Руська земля виступає як позначення народу (держави, відмінного не тільки від таких далеких сусідів, як варяги; греки чи поляки (ляхи), але й східнослов'янських спільнот – таких як словен, древлан і радимичів. При цьому всі спільноти, з якими русі доводиться мати справу, розглядаються в одному ряду, лише печеніги найбільш послідовно виступають ворожою силою стосовно князів русі і населенню, яке визнає їх владу²⁰.

З прийняттям християнства ставлення літописців до Русі мало би обов'язково змінитися. І вони, і читачі їх праць не могли не усвідомлювати, що з цього моменту вона потрапляла в новий контекст етнічних і політичних відносин. І це зрозуміло вже навіть з тих висловів, які вживаються в розповіді про вибір віри: більшість народів, які пропонують Володимирі свою віру, називаються не просто своїм іменем, але з додатковим позначенням, що так чи інакше вказує на їх віросповідання: “болгаре веры Бохмице”, “немци из Рима”, “жидове козарьстеи”²¹.

Лише греки залишаються греками. Етнічна номенклатура, опиняючись в релігійному контексті, набуває нових змістовних відтінків.

У новому контексті відмінності серед тих людей, хто визнавав владу князів руських і прийняв хрещення, мали губити актуальність. Критерій поділу з виплати данини – є ті, хто платить, і ті, хто бере – відходив у минуле, і важливіше – стає факт, хто хрещений, а хто ні. Цей погляд відбитий у новій назві русі – як підкреслюється у кількох місцях розповіді про Хрещення, Русь стає новими людьми християнськими. Так, після хрещення киян підкреслюється перетворення народу: “благословень Исус Христос, иже возлюбил новыя люди Рускую землю, провести крещениемъ святымъ”.

Далі ще раз у патетичному закінченні всієї розповіді зміст події розкривається як народження нового народу: “...и Господь въ веки пребываетъ хвалимъ от рускихъ сыновъ, певасмъ въ Троици, а демоне проклинаеми от верныхъ человекъ и от човейныхъ женъ, иже прияли суть крещение и покаяние въ отпущение греховъ – нови людие крестияне, избрании богомъ”²².

Після хрещення основним стає протиставлення християнської русі “поганим” народам, тобто почав діяти головний принцип ідентифікації “Ми-Вони”. Це не означає, що етнічна ідентифікація народів і племен, що проживали на території Київської Русі завершилася. Звичайно, ні. Тут річ, мабуть, не стільки в різких змінах реальності, скільки в зміні тієї оптики, через яку літописці дивляться на цю реальність і передають її в тексті. Упорядник Повісті минулих літ, як і інші літописці, вбачали в Руській землі християнську державу, що

об'єднала на певній території людей різного етнокультурного походження, а в русі ідентичність більш широку чи більш високого рівня, ніж інші локальні. І справді, давньоруська держава була поліетнічною. До її складу входили багато неслов'янських племен: балтські етнічні утворення (літи, пруси, ятвяги та ін.), угро-фіни (меря, мурома, мордва), тюркські народи (печеніги, торки, берендеї та ін.). Навіть ті п'ятнадцять слов'янських племен, які ввійшли до складу Давньоруської держави, не були єдиним народом. Літописець Нестор пише: “Всі племена мали свої звичаї, і закони предків своїх, і заповіді, кожен – свою вдачу”²³. Щоб переплавити ці різноманітні етнічні утворення в єдину етнокультурну спільноту, необхідні були величезні зусилля і час. Однак нерозвинутість комунікацій, величезна територія, відносна слабкість впливу центру на окраїни, недовговічність існування Давньоруської держави (лише в кінці X ст. кінцево сформувалися державні структури, а вже в середині XII ст. держава розпалася на незалежні князівства) суттєво ускладнюють процес етнічної консолідації, послаблюють єдність і можливість появи єдиної етнічної самосвідомості серед широких народних мас. Тільки з прийняттям християнства можна говорити про ідентифікаційні процеси в Київській Русі:

- увійшла в ужиток старослов'янська мова як церковна, так і літературна, як мова державного управління і законодавства; - укоренилися єдині традиції, звичаї, юридичні норми; - склалася єдина матеріальна культура; - з'явилася, нехай не повною мірою, єдина етнічна самосвідомість (літописці говорили про Русь як сукупність всіх земель – князівств, все східнослов'янське населення органічно прийняло етнонім “руський”, “русич” і “русин”); - консолідувалася елітна верства феодалів Стародавньої Русі, яка вела свій родовід від династії Рюриковичів і не розділяла себе етнічно.

Перспектива подальшого дослідження полягає у вивченні української ідентичності епохи Ренесансу і Реформації.

Юрій Михайло – професор кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Працює над монографією “Цивілізаційна ідентичність українства”. Коло наукових інтересів: філософія та методологія історії, влади, ментальності, антропологічного коду культури та цивілізації

Yuriy Mikhailo – Professor of the Department of History of Ukraine, Chernivtsi National University named after. Y. Fedkovich. Work on the monograph “Civilization Identity of Ukraine”. Number of scientific interests: philosophy and methodology of history, power, mentality, anthropological code of culture and civilization.

Received: 17.04.2022

Advance Access Published: June, 2022

© M. Yuriy, 2022

¹⁹ Ibidem, P. 130, 132.

²⁰ Stefanovych P. “K voprosu o poniaty Rus v drevneishem letopysany” [To the question of the concept of Russia in ancient chronicles], Slovene, 2018, N. 2, P. 356–382 [in Russian].

²¹ Novgorodskaia perviaia letopys starshoho y mladshoho yzvoda [Novgorod first chronicle of the senior and junior edition], Moskva: Yzdatelstvo AN SSSR, 1950, P. 148–149 [in Russian].

²² Ibidem, P. 158–159.

²³ Polnoe sobranie russkikh letopisei. Vol. 1. Ypatevskaia letopys [Complete collection of Russian chronicles. Vol. 1. Ipatiev Chronicle], Moskva: Nauka, 1962, Stolb. 291 [in Russian].